

УДК 94 (477)

COVERAGE OF THE HISTORY OF GERMAN COLONIES IN VOLYN IN GERMAN-LANGUAGE SOURCES

ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІЙ НА ВОЛИНІ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ДЖЕРЕЛАХ

Sulimenko O.G. / Суліменко О.Г.

c.h.s., ass. prof. / к.іст.н., доц.

ORCID: 0000-0003-0657-0357

Polissia National University, Zhytomyr, Staryi boulevard, 7, 10008

Поліський національний університет, Житомир, Старий бульвар, 7, 10008

Анотація. Мета статті: на основі опрацьованих німецькомовних джерел – газет, часописів, статей, спогадів, монографій зроблено спробу висвітлити історію німецьких колоній на території Волині. **Наукова новизна** визначається насамперед залученням у дослідження великої кількості німецькомовних джерел, які допомагають розкривати процеси переселення німців-колоністів на Волинь, регіони їх проживання, господарську діяльність, відношення влади до них, трагічні сторінки їхньої історії тощо.

Ключові слова: німці-колоністи, Волинь, німецькі дослідники.

Постановка проблеми.

Волинь-Житомирщина з давніх часів була поліетнічним регіоном. Тут поряд з українцями проживали: поляки, чехи, євреї, німці, росіяни. Досить чисельною була німецька громада колоністів, яка на початок XX ст. нараховувала майже 200 тис. осіб, а протягом наступних років зазнала переслідувань, переселень тощо. Проблеми німецької колонізації Волині давно цікавили вчених, але німецька історіографія не знаходила свого висвітлення та систематизації.

Аналіз джерел та останні дослідження.

Зазначимо, що проблематика німецькомовних джерел знаходила своє певне відображення в роботах українських науковців (Поліщук Ю. М., Суліменко О. Г. [1]; Лутай М. Є. [2] та інші.), так і на представницьких форумах [3]. Однак ґрунтовних розвідок в яких було б систематизовано виключно німецькомовні джерела від XIX до початку XXI ст. не має.

Мета статті – коротко проаналізувати німецькомовні джерела від XIX до початку XXI ст., в яких відображається історія німецьких колоній на Волині, прагнення комплексно проаналізувати німецькомовні джерела від XIX до початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу.

Слід зазначити, що вже у другій половині XIX ст. почали з'являтися перші праці німецьких дослідників, в яких подавалась історія виникнення колоній у Південно-Західному краї, а також їхнє релігійне та шкільне життя. Так, в 1862 р. вийшла праця Е. Буша «Матеріали до історії і статистики церковної і шкільної суті в євангельсько-лютеранських громадах Росії» [4], який багато років працював пастором в різноманітних лютеранських громадах Росії і спираючись на свій власний досвід, показав значення церковної освіти в житті німецьких колоністів в імперії, а також навів статистичні дані про кількість лютеранських громад Росії в цілому, та в окремих її регіонах зокрема, в тому числі й на Волині.

В кінці XIX ст. німецька колонізація регіону знайшла відображення в німецькомовній пресі яка виходила в імперії. Так, зокрема в 1889, 1890 рр. в газеті «St. Petersburger Zeitung» [5] було надруковано ряд статей, в яких німецькі автори критикували російського дослідника А. Веліцина за перебільшення кількості німецьких колоністів на Волині та наявну в них землю.

В період Першої світової війни німецькі дослідники до згаданої проблематики зі зрозумілих причин майже не зверталися. У міжвоєнний період, особливо в 20-30ті роки як в СРСР, так і в Німеччині з'явилося ряд досліджень, що безпосередньо торкалися історії колонізації Волині. Варто зазначити, що в цей період окремі українські радянські дослідники німецького походження також почали вивчати історію появи своїх земляків на теренах Волині. Одним з них був краєзнавець, літератор Самуїл Нікель уродженець колонії Андріївка Житомирського повіту. У 1935 р. вийшло його дослідження «Die Deutschen in Wolhynien» («Німці на Волині») [6]. Книга містила певний матеріал про переселення німців на Волинь та утворення їхніх колоній, стосунки колоністів з місцевим населенням, становлення німецької освіти та релігії в регіоні. Певну увагу автор приділив також трагічній долі волинських німців у роки Першої світової та громадянської війни. Водночас С. Нікель зі зрозумілих на той час причин замовчував голодомор 1932-33 рр., а також звеличував Сталіна та успіхи колективізацій в Україні.

У 30-х рр. німецькі дослідники, паралельно з радянськими, почали заповнювати прогалини у вивченні історії волинських німців. Так, в цей час виходить цілий ряд праць німецьких істориків. Серед них слід виділити праці А. Карасека і К. Люка «Німецькі поселення на Волині» [7], М. Хенніга «Євангельсько-лютеранські церкви в Польщі-Волині» [8], А. Карасека і Е. Стриговського «Говорять німці на Волині й Поліссі» [9]. Більшість названих праць містять матеріали про господарське життя волинських німців, регіони їхнього компактного поселення, а також релігійне і культурне життя колоністів.

У післявоєнний період німецькі вчені продовжили свої дослідження Волині. У 1954 р. в Штутгарті колишніми східними переселенцями було засновано часопис «Heimatbuch» («Краєзнавча книга»). Він виходив до початку 80-х років і друкував краєзнавчі розвідки німців – дослідників Волині. Зокрема, в 1954 р. тут було надруковано працю Ф. Рінка «Волинські німці» [10]. Вчений показав початки німецької колонізації краю в кінці XVIII ст., карту розміщення материнських і дочірніх колоній до початку Першої світової війни. Він продовжив своє дослідження і в наступні роки. Уже в 1959 р. вийшла його нова робота «Волинські німці: їх діяльність і їхня доля» [11]. У ній автор навів дані про перші поселення німецьких ремісників і землеробів у краї, а також визначив, де знаходилися найголовніші материнські колонії в регіоні. Цінним є те, що вчений склав карту євангельсько-лютеранських громад на Волині, Київщині і Поділлі. Він також показав процес заснування церковних громад з 1767 по 1901 рр. і після 1918 р. Ф. Рінк описав шкільне та релігійне життя в колоніях, а також навів дані про кількість жителів в них на 1914 р.

Таким чином, в післявоєнний період роботу з історії німецьких поселень на Волині проводили колишні вихідці з її земель і друкувалися вони в основному в Німеччині.

Слід відмітити, що 70-ті рр. XX ст. стали своєрідним етапом у вивченні історії німецької колонізації Волині за кордоном. Це було пов'язано з тим, що там виросло нове покоління німців, які емігрували з Волині до Німеччини, США, Канади та інших держав. Колишні волиняни почали публікувати спогади про

свою «батьківщину». Цінними в цьому відношенні є спогади М. Арндта [12], предки якого проживали в Житомирському повіті й були багатими землевласниками. Саме він став одним з ініціаторів створення в Німеччині «Historischer Verein Wolhynien» («Історичного товариства волинян»), яке почало свою офіційну діяльність 9 серпня 1975 р. в Нюрнберзі. Одним з головних його наукових консультантів був відомий знавець Східної Європи, доктор історії Е. Гьош. З ініціативи товариства в травні 1988 р. в Бонні відбувся перший міжнародний симпозіум «Німці в СРСР: колись і тепер».

У 1979 р. товариство видало перший номер часопису «Wolhynische Hefte» («Волинські зошити»). Цей часопис відіграв значну роль у вивченні німецької колонізації Волині. Зокрема, в ньому друкувалися дослідження з даної проблеми, спогади колишніх вихідців з Волині. Так, в 1982 р. вийшов другий номер «Волинських зошитів», який містив 15 статей. Особливо цікавими серед них є «Походження волинських німців» В. Куна; «Волинські німці та інтереси влади» [13] В. Кун у своєму дослідженні показав процес заселення Волині німцями, їх походження та райони колишнього проживання тощо. Варто окремо виділити роботу М. Арндта. Адже в ній дослідник на архівних документах показав трагічну долю його земляків в кінці XIX – на початку XX ст., відобразив масову еміграцію волинських німців до США, Бразилії, Сибіру. При цьому він показав, як влада змушувала їх вдаватися до таких дій. Автор також навів дані про кількість німців, які переселялися до названих вище країн та місця, де вони створювали свої нові колонії. Вчений також проаналізував причини негативного ставлення царської влади до німецької аграрної колонізації Волині, показав вплив будівництва транспортних магістралей (залізниць) на масову еміграцію німців з Волині.

У 1984 р. вийшов з друку 3-й номер часопису «Волинські зошити», в якому були праці відомих німецьких істориків: доктора Е. Гьоша «Росія і російські німці», В. Гізбрехта «Волинь і волинські німці» «Переселення волинських німців», Г. Гольца «Торгівля і промисли німців на Волині». В цьому номері також подавалися схеми й карти окремих колоній і загальна карта розміщення

німців на території Волинської губернії в 1918 р. [14]. Серед названих робіт на особливу увагу заслуговує праця Г. Гольца «Торгівля і промисли німців на Волині». В ній автор показує початки поселення німецьких ремісників в краї, детально аналізує причини переселення німецьких сукновиробників з Сілезії до Волині і заснування ними тут перших суконних мануфактур, наводить перелік різних ремісничих професій, які були поширені серед волинських німців. Вчений у своїй праці окремо зупинився на колоніях менонітів на Волині. Зокрема, він відтворив їхній вклад у розвиток тваринництва і промислів в регіоні. Про менонітів йде мова й у названій вище праці В.Гізбрехта. Зокрема, він зазначав, що вони мали зразкове господарство і були ініціаторами розведення нових порід худоби на Волині.

Аналізуючи названі роботи, варто зазначити, що в них дещо перебільшується вклад німців у розвиток сільського господарства краю і замовчувалось працелюбство українського селянства.

В 1988 р. у «Волинських зошитах» досить цікавими були роботи М. Арндта «Переселення волинських німців до Балтики» (1907-1913 рр.); Х. Шмідта «Волинь під Варшавською консисторією» [15]. У них дослідники розкривали причини масових виїздів німців з Волині до Прибалтики в 1907-1913 рр. та їх подальшу долю. На наш погляд, однією з найцікавіших тут є робота Х.Шмідта, який у передвоєнні роки був пастором на Волині. Після від'їзду до історичної батьківщини, він став одним з провідних вчених по дослідженню ролі лютеранської церкви в німецьких громадах регіону. Його робота містить досить змістовний матеріал про німецькі громади на Волині, їх історію тощо.

На початку 90-х рр. ХХ ст. до історії німецьких поселень на Волині почали звертатися молоді німецькі вчені. Так, в 1995 р. в Мюнхені вийшла робота Б. Праксенталера «Документи про волинських німців у Житомирському обласному архіві» [16], в якій систематизовано фонди архіву, що стосувалися волинських німців. Цінність дослідження в тому, що вона дає можливість швидко знайти відповідні документи про волинських німців. Праця також містить посилання на різноманітні німецькі джерела.

На початку ХХІ ст. інтерес до вивчення цієї проблематики зі сторони німецьких дослідників продовжився. Так, в 2000 р. вийшла робота-спогади Л. Кремрінга «Втрачена батьківщина Волинь» [17]. В ній автор подав повну історію створення колонії Фасова Рудня на Житомирщині, де він народився та провів дитячі та юнацькі роки. В книзі показано щасливі і трагічні сторінки життя колоністів у цьому селі в різні періоди історії.

В 2002 р. вийшла ґрунтовна праця Е. Бютова «Буго-голендри на Волині: Слід та історія» [18]. В монографії подається матеріал про початки і причини еміграції різних етнічних груп німців (менонітів, буго-голандців, померанців, швабів тощо) до Волині та розселення їхніх колоній в регіоні. Автор зосередив увагу на материнських(головних) та дочірніх колоніях, показав у них господарське, культурне та духовне життя тощо.

Важливим для вивчення німецької історіографії колонізації Волині в кінці ХІХ на початку ХХ ст. є матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Німці в історії Волині», яка відбулася в Луцьку 1-2 жовтня 2015 р. Цінними для досліджуваної теми є статті Г. Кьоніга «40 років історичному товариству «Волинь», Е. Кончака «Спогади про депортацію волинських німців у 1916 р.» [19].

Висновки.

Аналізуючи роботи німецьких вчених, варто зазначити, що вони дають можливість дослідити історію появи німецьких колоній на території Волині з часів їх появи у регіоні, розселенні, господарську діяльність колоністів. Також в цих роботах показано вклад колоністів у розвиток сільського господарства, промисловості, культури регіону. Слід відмітити, що в працях вчених висвітлюються і трагічні сторінки історії колоністів: насильницькі депортації, переселення, репресії тощо. Отже, роботи німецьких дослідників є важливим джерелом вивчення історії німецького етносу на Волині.

Література

1. Поліщук Ю. М., Суліменко О. Г. Німці Волині в кінці ХVІІІ – на початку

XX ст.: політико-правовий аспект. Житомир: Вид «Волинь», 2004. 165 с.

2. Лутай М. Є. Німці в Україні : історія і сьогодення. Житомир, 2010. 540 с.

3. Deutsche in der Geschichte Wolhyniens, Materialien der Internationalen wissenschaftlich – praktischen Konferenz, Luzk 1-2. Oktober 2015. Red.: M. P. Kostjuk. Luzk: Druck-und Verlagshaus «Tverdynja», 2016. 512 s.

4. Busch E. Materialien zur Geschichte und Statistik des Kirchen-und Schulwesens der Ev.-Luth, Gemeinden in Rußland. St. Petersburg: G. Haeffel, 1862.

5. St. Petersburger Zeitung. – 1889 – №№ 39, 162, 165; – 1890 – №№ 17, 20, 44, 46.

6. Nickel S. Die Deutschen in Wolhynien. – Kiev, Charkow; Staatsverlag der nationalen Minderheiten der USSR, 1935.

7. Karasek A., Luck K. Die Deutschen Siedlungen in Wolhynien. Leipzig, 1931.

8. Hennig M. Die evangelisch – Lutherische Kirche in Polnisch – Wolhynien. Selbstverlag, 1933.

9. Karasek A., Strygowski E. Sagen der Deutschen in Wolhynien und Polesien. Leipzig, 1938.

10. Rink F. Das Wolhyndeutschtum. Stuttgart, 1954. S. 31-34.

11. Rink F. Die Wolhyniendeutsche: Ihr Werk und ihr Schicksal. Stuttgart, 1959. S. 46-47.

12. Arndt N. Die Shitomirer Arndts. Würzburg, 1970. 152 s.

13. Kuhn W. Herkunft der Wolhyniendeutschen; Arndt N. Wolhyniendeutschen und Machtinteressen. Schwabach, Wisentheld: Selbsverlag, 1982. 172 s.

14. Hösch E. Rußland und Rußlanddeutschen; Gisbrecht Wolhyniendeutschen. Die Verbannung der Wolhyniendeutschen; Holz H. Deutsche Anteil am Handel und Geverbe Wolhynien. Selbsverlag, 1984. 184 s.

15. Arndt N. Umsiedlung Wolhynischen Kolonisten ins Baltikum 1907-1913; Schmiedt H. Wolhynien unter dem Warshauer Konsistorium. Schwabach, Wisentheld: Selbsverlag, 1986. 231 s.

16. Praxentahler B. Aktenbestände über die Wolhyniendeutschen im gebietsarchiv Shitomir. Osteuropa institut. München, 1995. 101 s.

17. Kremring L. Verlorene Heimat Wolhynien. Neuffen. Wiesentheid, 2000. 223 s.
18. Bütow E. Bugo-Holländer in Wolhynien: Spuren und Geschichte. Schwerin, Zhitomir, 2002. 268 s.
19. König G. 40 Jahre Historischer Verein Wolhynien; Koncak E. Erinnerungen an die Deportation der Wolhyniendeutschen im Jahre 1916. Deutsche in der Geschichte Wolhyniens, Materialien der Internationalen wissenschaftlich – praktischen Konferenz, Luzk 1-2. Oktober 2015. Red.: M. P. Kostjuk. Luzk: Druck-und Verlagshaus «Tverdynja», 2016. 512 s.

Abstract. *The purpose of the article is to shed light on the history of German colonies in Volyn on the basis of the German-language sources – newspapers, magazines, articles, memoirs, monographs. The scientific novelty is determined primarily by the involvement of a large number of German-language sources in the study, which help to reveal the processes of resettlement of German colonists in Volyn, their regions of residence, economic activities, the attitude of the authorities to them, the tragic pages of their history, etc.*

Key words: *German colonists, Volyn, German researchers.*